
РОЗДІЛ 1.

МОДЕРНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТІ

1.1. Комунікативна освіта у сучасному світі

Комунікація у сучасному суспільстві забезпечує функціонування різних сфер і структур, а також соціальну взаємодію людей у процесі спільної діяльності та передачу соціокультурного досвіду в усіх сферах діяльності. Науковці тривалий час досліджують питання щодо ролі комунікації у сучасному світі й обґрунтовують важливість набуття комунікативної компетентності для майбутніх фахівців. Актуальності на даний час набуває з'ясування стосовно сутності сучасної комунікативної освіти, яка має відповідати викликам 21 століття.

Науковцями визначено, що основними видами соціальних відносин, якість яких безпосередньо залежить від рівня комунікативної культури, є:

- міжособистісна комунікація в різних сферах (сім'я та найближче оточення, робота, соціальні організації);
- політична комунікація: відносини «громадянин ↔ влада ↔ держава»;
- організаційна комунікація й бізнес-комунікація: внутрішні взаємодії в організації (керівник ↔ підлеглі), зовнішні відносини і зв'язки (паблік релейшен), відносини між робітниками і роботодавцем;
- комунікація у сфері обслуговування: відносини «клієнт ↔ постачальник послуг»;
- педагогічна комунікація: викладач ↔ студенти, батьки ↔ діти;

- комунікація між культурами (субкультурами) та їх представниками [12, с. 168-169].

Комунікативні якості фахівця за кордоном розглядаються на ринку праці як цінний ресурс. Важливість комунікативної підготовки у сучасному суспільстві вбачається в тому, що комунікація вкрай необхідна для повноцінного розвитку особистості й успішної професійної діяльності, кар'єрного зростання й ведення бізнесу, а також для виховання «громадянина світу» в умовах глобалізації. Тож вивчення зарубіжного досвіду дозволяє вивчити основи і напрями комунікативної підготовки студентів.

У США система комунікативної освіти, що складалася протягом десятиліть, ґрунтується на теоретичних дослідженнях щодо процесу комунікації, механізму і засобів її здійснення, перешкод і факторів її ефективності. Результатом напрацювань науковців стало впровадження у підготовку студентів навчальної програми «Communication Studies». В американських закладах вищої освіти комунікативні дисципліни належать до складу обов'язкових загальноосвітніх дисциплін, вивчення яких має на меті підготувати студентів до публічних виступів й міжособистісної комунікації.

В університетах Німеччини комунікативні уміння відносять до ключових професійних компетентностей. Тож студентам пропонується спеціальні програми, курси, семінари, тренінги з комунікації і риторики, спрямовані на вдосконалення мовленнєвих і невербальних засобів комунікації, формування вмінь аргументації і дискусії, проведення презентацій і переговорів з діловими партнерами, а також формування міжкультурної компетентності. Прикладами навчальних заходів, що пропонуються студентам, є «Grundlagen der Kommunikation», «Grundlagen der Präsentation», «Rhetorik im Berufsleben – beeindruckend präsentieren und interessieren», «Endlich gekonnt kontern – Argumentieren, debattieren und diskutieren für Alltag und Arbeit», «Interkulturelles Kompetenztraining. Die eigene und

die fremde Kultur verstehen», «Wohlwollend und fokussiert mit sich und anderen kommunizieren».

Проблема комунікативної підготовки студентів вкрай актуальна для системи вищої освіти України з деяких причин. По-перше, це важливо для виховання активних і відповідальних громадян, які через вправне й гнучке володіння «словом» під час публічних дискусій, обговорень соціально-економічних подій тощо можуть ефективно впливати на демократичні перетворення у суспільстві. Студенти за кордоном розглядають комунікацію як інструмент свого впливу на процеси в суспільстві й соціальні перетворення, а комунікативну підготовку – як основу для набуття досвіду управління міжособистісною і професійною комунікацією, який допоможе зробити кар'єру й укріпити життєві позиції. Таке усвідомлене ставлення до набуття комунікативних умінь пов'язане із суто прагматичною потребою – навчитися успішно взаємодіяти з іншими людьми, переконливо й аргументовано відстоювати свою точку зору, приймати ефективні рішення.

На відміну від них українські студенти не завжди усвідомлюють важливість комунікативної підготовки для кар'єрного зростання й особистісної реалізації. Це пов'язано, з одного боку, з тим, що багато з них не відчувають себе суб'єктом соціальних процесів і пасивно сприймають демократичні перетворення суспільства, з іншого – з низьким рівнем комунікативної культури. Тож у сучасних умовах комунікативна підготовка сприятиме громадянському вихованню студентів, формуванню здатності до усвідомленого й відповідального впливу на соціально-історичні процеси в країні.

Опитування випускників західних університетів і бізнес-шкіл, керівників підприємств та фірм, а також менеджерів з персоналу підтверджують, що комунікативна освіта є основою сучасного професіонала й успішної кар'єри. Визнано, що у сучасному діловому світі фахівець має не тільки оволодіти професійними знаннями й вміннями,

а й комунікативною компетентністю. Це стосується не тільки управлінців і фахівців-гуманитаріїв, а всіх інших спеціалістів (інженерів, лікарів, медсестер, фінансистів, бухгалтерів тощо). Серед комунікативних умінь найважливішими вважаються такі:

- базові: чітко, зрозуміло й гнучко висловлювати думки, уважно слухати співрозмовника, ставити питання й відповідати на поставлені питання, складати документи й ділові папери;

- міжособистісні й міжгрупові: будувати конструктивні ділові відносини, працювати в команді, компетентно вести себе в конфліктній ситуації й управляти нею, толерантно ставитися до «інакшості» і культурних особливостей партнера з комунікації, ефективно вести переговори;

- аналітико-комунікативні вміння: аналізувати проблему або ситуацію, пропонувати варіанти їх вирішення;

- вміння гнучко адаптуватися до змін комунікативної ситуації, виробляти стратегії комунікативної поведінки.

Комунікація має вирішальне значення в життєдіяльності людини, тож комунікативна освіта визнається важливим фактором загального розвитку особистості. Комунікативні вміння впливають практично на всі сфери її життєдіяльності. Дослідження науковців доводять, що існує безпосередній зв'язок між рівнем комунікативних умінь і якістю життя людини. Високий рівень комунікативної компетентності забезпечує комфортну атмосферу в сім'ї, соціальній групі, на робочому місці. Комунікативна освіта впливає на позитивну самооцінку людини, впевненість в собі, а також на формування лідерських якостей, критичного мислення тощо.

Комунікативна освіта набуває надзвичайно великого значення в контексті глобалізації, оскільки комунікативна компетентність створює основу для взаєморозуміння під час міжкультурного спілкування й співпраці з іноземними партнерами. Якщо міжкультурна комунікація до недавнього часу асоціювалась з діяльністю обмеженої категорії, політи-

ків, державних діячів та інших, то наразі в умовах інтеграційних процесів ситуації міжкультурної комунікації стали повсякденністю для мільйонів людей (міжнародні заходи, міграційні процеси, міжнародний туризм, через телекомунікацію й інформаційно-комунікаційні технології тощо).

Завданнями комунікативної освіти в нових умовах світового розвитку є формування досвіду міжкультурної комунікації з представниками інших культур, що передбачає інформування щодо особливостей культур світу й озброєння методами їх аналізу, психологічну підготовку молоді до сприйняття культурних відмінностей, виховання особистісних та професійно значущих якостей, які забезпечують мобільність на ринку праці й ефективну професійну взаємодію. Міжкультурна толерантність уможлиблює діалогічність професійних відносин, запобігає виникненню міжкультурних конфліктів. Крім того, міжкультурна компетентність сприяє кращому усвідомленню особливостей рідної культури і національній самоідентифікації.

У той час, коли в західних системах освіти комунікативну підготовку визнано важливим компонентом загальної й професійної освіти й вона активно впроваджується в практичну діяльність відповідних закладів, в українських вузах цей напрям підготовки фахівців ще не є предметом ретельного аналізу, хоча поряд з цим приватними фірмами пропонуються численні курси і тренінги з комунікації, зокрема й з міжкультурної. Тож комунікативна підготовка сучасного фахівця залишається актуальною педагогічною проблемою, що обумовлено її прагматичною доцільністю і необхідністю для фахівців будь-якого профілю (а не тільки гуманітарних).

Отже, комунікативна освіта майбутнього фахівця і громадянина має стати обов'язковим компонентом загальної і професійної освіти. Система комунікативної підготовки на компетентнісній основі передбачає модернізацію відповідних освітньо-професійних програм, оновлення зміс-

ту на міжпредметному рівні, застосування комунікативно-діяльнісних методів навчання.

1.2. Сутність комунікації – універсальної форми соціальної взаємодії людей

В епоху глобалізації й інформатизації сучасного суспільства, що характеризується інтенсивним розвитком засобів комунікації і комунікаційних технологій, значно підвищується роль комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії людей. Інформаційне суспільство як «новий тип соціальної реальності» [6, с. 56], за А.С. Кармінім, є результатом дії двох процесів: з одного боку, розвитку постіндустріального суспільства, для якого основним об'єктом людської діяльності стає інформація, а з іншого, – процесу глобалізації, що зумовлює появу суспільства загальнопланетарного масштабу. У сучасних умовах взаємної залежності країн міжкультурна комунікація сприяє вирішенню спільних проблем політичного, економічного, екологічного характеру.

Вивченню різних аспектів комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії присвячено дослідження вчених гуманітарних наук (Г. С. Батищев, М. М. Бахтін, В. С. Біблер, О. О. Бодальов, М. Бубер, П. Грайс, Т. М. Дрідзе, М. С. Каган, В. Б. Кашкін, О. О. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, Ю. М. Лотман, В. А. Малахов, Б. Д. Паригін, Г. Г. Почепцов, О. В. Соколов, М. Hartig, J. Hennig, D. Krallmann, P. Watzlawick, D. Wunderlich та ін.). Визнаючи складність і комплексність цього поняття, М. С. Каган зазначає, що воно не може бути зведено «ані до соціально-психологічної її інтерпретації, ані до психологічних закономірностей «сприйняття людини людиною», а є широкою за змістом філософсько-антропологічною проблемою [4, с. 81]». Незважаючи на численні дослідження науковців стосовно процесу комунікації, питання щодо соціальної сутності процесу комунікації потребує подальшого вивчення.

У філософії комунікація (лат. *communicatio* – повідомлення, передача) розглядається як «смісловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії людей [16, с. 497]». Комунікативна діяльність складається з комунікативних дій, що «свідомо спрямовані на їх смислове сприйняття [16, с. 497]». Основною функцією будь-якої форми комунікації є досягнення соціальної спільності її учасників при збереженні індивідуальності кожного з них. Структура комунікативного акту включає:

- мінімум двох учасників комунікації, які наділені свідомістю, а також уміють користуватися нормами певної семіотичної системи (передусім, мовою);
- ситуацію, в якій відбувається комунікація і яку вони намагаються зрозуміти та осмислити;
- тексти, мовними засобами яких передається смисл ситуації;
- мотиви і цілі, які спонукають суб'єктів здійснювати комунікацію;
- безпосередній процес передачі та сприйняття текстових повідомлень у матеріальній формі [16, с. 497].

Зміст комунікації складають «тексти, дії з їх побудови і, навпаки, дії з реконструкції їх змісту та смислу, а також пов'язані з цим мислення і розуміння [11, с. 497]». За типом відносин між учасниками комунікації виокремлюють міжособистісну, публічну, масову; за типом семіотичних засобів, що використовуються в процесі її здійснення, – мовленнєву і невербальну.

Слід зазначити, що існують розбіжності у тлумаченні термінів «комунікація» і «спілкування». М. С. Каган, А. В. Петровський, В. Г. Крисько та інші науковці вважають, що їх необхідно розмежовувати. М.С. Каган, наприклад, визначає поняття «спілкування» як міжсуб'єктну взаємодію, під час якої діяльність суб'єкта спрямовано до іншої людини як до активної унікальної істоти, а не пасивного об'єкта своєї активності. Термін «комунікація», на його думку, означає суто інформаційний процес передачі

повідомлень, під час якого суб'єкт впливає на іншу людину як на об'єкт її активності [4, с. 144-145]. В. А. Петровський підкреслює переважно інструментальний характер комунікації, а сутність спілкування вбачає у створенні спільного смислу, що потребує «досягнення взаємної ідеальної представленості взаємодіючих сторін [15, с. 10]».

В. Г. Крисько поняття «комунікація» розглядає як «зв'язок, під час якого здійснюється обмін інформацією між системами у живій і неживій природі» [9, с. 59], а поняття «спілкування» – як «складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів і зв'язків між людьми, що породжуються потребами спільної діяльності і включають обмін інформацією і вироблення єдиної стратегії взаємодії [9, с. 67]». Спільним у цих поняттях науковець вважає наявність стосунків між індивідами, які є активними суб'єктами, зацікавленими у налагодженні спільної діяльності; можливість взаємного впливу в процесі обміну інформацією; необхідність єдиної або схожої системи кодування і декодування; вірогідність виникнення комунікативних бар'єрів і значення зворотного зв'язку в їх усуненні [9, с. 67]. З урахуванням того, що поняття «комунікація» віддзеркалює дію технічних систем, що сприймають і переробляють інформацію, то воно розглядається як більш широке.

Для розуміння сутності комунікації важливою є думка Г. Я. Буша [3], згідно з якою це поняття включає не тільки міжособистісне безпосереднє спілкування людей, а й односторонню комунікацію людини із «сукупним суб'єктом» – соціальної групою і соціумом у цілому (наприклад, через засоби масової інформації, радіо, телебачення) та продуктами його діяльності (насамперед, через літературні тексти, мистецькі твори, інші явища матеріального і духовного світу), а також різні форми комунікації людини за допомогою технічних пристроїв.

Зважаючи на те, що в поширених іноземних мовах (наприклад, англійська, німецька) поняття «комунікація» і

«спілкування» є синонімічними, і враховуючи вплив західної термінології в сучасних умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій, стає зрозумілим, чому більшість учених останнім часом ототожнює ці поняття і надає перевагу ширшому і розповсюдженішому поняттю «комунікація».

Сучасні засоби комунікації кардинально змінили умови спілкування людей. Якщо раніше, наприклад, телефон, дійсно, застосовувався тільки для передачі важливої інформації, то зараз людина годинами може спілкуватися за його допомогою, обмінюючись думками, емоціями та переживаннями, створюючи спільні смисли. Новітні телекомунікаційні засоби, які постійно удосконалюються, значно збільшують обсяги спілкування між людьми і можливості обміну інформацією, емоціями, особистісним досвідом. Тож поняття «комунікація», на наш погляд, включає поняття «спілкування», але охоплює не тільки міжособистісний рівень, а й інші соціальні рівні. Підтвердження цього знаходимо у філософському енциклопедичному словнику, де комунікація визначається як ознака «конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, що розгортається на основі толерантності й порозуміння [17, с. 291]».

Сформулюємо сутнісні положення поняття «комунікація» на основі дослідження М. С. Кагана [5, с. 82-84]:

- це не просто дія окремої людини, а це взаємодія людей, кожен з яких є носієм активності;
- акт комунікації відбувається за умови визнання іншої людини рівноправним партнером – суб'єктом комунікативної діяльності, що передбачає активний зворотний зв'язок між учасниками спілкування та обмін інформацією;
- інформаційний обмін у процесі комунікації є абсолютно реальною взаємодією, він фіксується в матеріалізованому механізмі знаків;
- це практична діяльність, оскільки контакти між людьми передбачають втілення інформації, що передається-

ся, в тій чи іншій системі знаків, які її матеріалізують, об'єктивують, аби передати її реципієнтам;

- комунікація здійснюється на різних рівнях: фізичному і психічному, матеріальному і духовному.

Результати спілкування залежать від спільних ціннісних орієнтацій людей, а також розуміння ними того, що є цінністю для кожного з його учасників. Комунікація, побудована на суб'єкт-суб'єктних відносинах, є соціальною формою реалізації культурних цінностей людини, які виявляються «в ідеалах, цілях діяльності, людських життєвих настановах, які зумовлюють способи світосприйняття, знаходять відображення в системі норм і специфіці символічного фонду культури, втілюються в культурній традиції тощо» [11, с. 60].

Важливим для дослідження процесу комунікації є те, що вона визначається науковцями (О. О. Бодальов, М. С. Каган, О. О. Леонтьєв та ін.) як особливий вид діяльності, що опосередковує інші її види (пізнавальну, перетворювальну, оцінну), але при цьому «породжується і стимулюється ними» [4, с. 104]. Соціальна природа людини, на думку М. С. Кагана, зумовлює те, що комунікація людей є для них умовою праці, пізнання, вироблення систем цінностей, необхідних для життя [4, с. 80]. На відміну від них специфіка комунікативного виду діяльності полягає в тому, що активність суб'єкта спрямовується не на об'єкти навколишнього світу, а на інших суб'єктів.

Б. Г. Ананьєв [1] підкреслює, що особливою характеристикою комунікації як діяльності є те, що через неї індивід будує свої відносини з іншими людьми. Комунікація, на думку вченого, є умовою пізнання людьми навколишнього світу, формування у них емоційного відгуку на неї і відповідної поведінки; в процесі комунікації під час пізнавальної діяльності і праці здійснюється як інтеріоризація зовнішніх дій, так і екстеріоризація внутрішнього стану індивіда; спілкування, побудоване як міжособистісна взає-

модія, завжди визначається системою суспільних відносин, в яку вона включена.

З точки зору О. О. Леонтьєва, спілкування можна визначити як систему цілеспрямованих і мотивованих процесів, які забезпечують взаємодію людей у колективній діяльності, реалізують суспільні й особистісні психологічні відносини і використовують специфічні засоби, насамперед, – мову [10].

За способом передачі інформації у комунікативному процесі традиційними є інформаційно-кодові моделі, які ґрунтуються на кібернетичній моделі, але адаптовані до мовленнєвої комунікації людини (Г. Г. Почепцов, М. І. Жинкін, Р. О. Якобсон та ін.) У процесі комунікації виділяють такі етапи: формування концепції обміну інформацією; кодування та вибір каналу; передавання повідомлення через канал; декодування; усвідомлення змісту ідеї відправника; зворотний зв'язок. Структура комунікативного акту відтворює етапи проходження інформації і може бути представленою у вигляді ланцюга: **адресант** → **код** → **повідомлення** → **код** → **адресат**. Для успішної комунікації є необхідним наявність зворотного зв'язку, тобто процесу передавання повідомлення у зворотному напрямку: від одержувача до відправника. Воно містить інформацію про ступінь сприйняття і розуміння адресатом отриманого повідомлення.

Смисл мовленнєвого повідомлення можна зрозуміти тільки в певному контексті, в якому відбувається спілкування (місце, час, сфера і умови комунікації, психологічні і соціальні характеристики учасників тощо). У мовленнєвій комунікації найважливіше значення мають процеси вербалізації і розуміння, пов'язані зі здатністю людини кодувати і адекватно декодувати інформацію. Код використовується для того, щоб зробити зміст спільним для відправника і одержувача інформації. Для «зашифровки» використовується внутрішній код («мова мислення») і зовнішній код, який виявляється у вербальній та невербальній фор-

мах і відтворює широкий культурний контекст. Умовою успішного сприйняття і декодування повідомлення адресатом є його розуміння коду адресанта. Результатом сприйняття, що являє собою складний пізнавальний процес, є індивідуальна інтерпретація людиною подій, явищ та процесів, в якій виявляються її світобачення, погляди, емоції, почуття. У процесі інтерпретації людина ґрунтується на власному досвіді, який вона отримала в рідній культурі.

На процес комунікації суттєво впливають мотиви і цілі кожного з її учасників, які можуть бути пов'язані з вирішенням певного завдання (виробничого, пізнавального, навчального характеру) або полягати у здійсненні міжособистісної комунікативної діяльності, спрямованої на обмін інформацією, думками, почуттями тощо. На думку науковців, із «загальнометодологічної позиції основну мету спілкування можна визначити як управління поведінкою (діяльністю) співрозмовника», причому це поняття розуміється у широкому сенсі як зміни в його поведінці, збереження характеристик поведінки, кооперація, протиборство тощо).

Дослідження науковців (Г. М. Андреева, І. О. Зимня, Б. Д. Паригин та ін.) дозволили визначити, що структура будь-якого комунікативного акту відображає взаємопов'язані між собою аспекти: перцептивний, комунікативний та інтерактивний. Перцептивний аспект показує процеси взаємного сприйняття, розуміння і пізнання партнерами з комунікації один одного, від чого залежить їхнє порозуміння. Перцептивні навички виявляються у здатності людини правильно оцінювати контекст комунікації, розуміти настрій свого партнера по його вербальній і невербальній комунікативній поведінці, враховувати його психологічні особливості тощо.

Комунікативний аспект відтворює обмін інформацією між індивідами і включає використання різних засобів спілкування (вербальних і невербальних). Умілий комунікатор – це людина, яка може вправно їх комбінувати, має

«багатий репертуар комунікативних технік, які застосовуються на різних рівнях спілкування [8, с. 15]».

Інтерактивний аспект комунікації аналізує характер організації взаємодії суб'єктів, які реалізують суб'єкт-суб'єктні відносини у процесі обміну інформацією, знаннями, думками, ідеями і діями, а також форми спільної діяльності (злагода, пристосування, конкуренція, конфлікт). Взаємодія між комунікантами можлива при наявності у них спільного соціального досвіду: «чим більше загальний досвід, тим більше загальних соціальних зв'язків», тим адекватніше зрозуміє адресат повідомлення, замислене адресантом [10, с. 83]. Це є основою, на якій досягається адекватна інтерпретація його змісту.

Умовами успішної комунікації, що передбачає досягнення взаєморозуміння і взаємодії, на думку О. О. Бодальова, є такі: глибокі знання психології іншої людини, насамперед, її ціннісних орієнтацій, що знаходять відображення в її ідеалах, потребах та інтересах; усвідомлення цілей і мотивів комунікації; спрямованість на спілкування з іншими людьми; такі особистісні якості, як емпатія, толерантність тощо [2, с. 63-73].

Соціальна комунікація, будучи основою взаємодії людей, є віддзеркаленням їхньої культури. Комунікативна культура є сутнісною характеристикою особистості, пов'язаною, насамперед, з її здатністю формувати і підтримувати стосунки з іншими людьми у процесі спільної цілеспрямованої діяльності зі створення надприродного світу речей і символів. Підкреслюючи переплетення цих понять, американський дослідник Е. Т. Холл (E. T. Hall) стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура. У такому значенні культура порівнюється з айсбергом, основу якого складають культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна комунікативна поведінка людини, що ґрунтується на них і виявляється, насамперед, у процесі соціальної взаємодії з іншими людьми.

Для соціальної сфери ключовим поняттям є «взаємодія», що розглядається як процес взаємного впливу й універсальна форму руху та розвитку будь-якої матеріальної системи, вона визначає її існування і структурну організацію [14, с. 59]. Учасники взаємодії можуть розглядати один одного або як об'єкт свого впливу або як рівноправний суб'єкт процесу комунікації. Тож взаємодія – це процес безпосереднього і опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну зумовленість, зв'язки, стосунки, спілкування, спільні дії та переживання. Особливістю соціальної взаємодії є її причинна зумовленість: кожна зі взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює їхній взаємний розвиток [9, 265]». Взаємодія як «внутрішній механізм життя колективу» (О. О. Леонт'єв) розглядається психологами як фактор соціальної інтеграції, соціального структурування й ефективної групової діяльності. Наслідком контактів людей у міжособистісній взаємодії є поява змін у їхній діяльності, поведінці, поглядах і настановах. Соціальна взаємодія, спрямована на предмет спільних зусиль людей, відбувається у певних умовах і потребує дотримання норм та правил усіма її учасниками.

Ефективна соціальна взаємодія можлива тільки за умови діалогічних стосунків між людьми. Дослідження Г. Я. Буша [3, с. 16-17] дозволило визначити, що за своєю спрямованістю суб'єкт-суб'єктні стосунки мають дві основні форми:

а) ділові – функціонально-рольові, предметно-орієнтовані, інтенційно-раціональні, диктальні (*dictum* – предметний зміст висловлювання), що завжди опосередковані зовнішнім предметом (праця, пізнання, гра, навчання, перетворення предметів природи і створення предметів культури);

б) модальні, міжособистісні діалогічні стосунки, що базуються на духовній спільності, інтимному контакті, вза-

емній довірі, внутрішній солідарності людей; їх предметом є становлення, формування і перетворення самих міжособистісних відносин.

Модальні діалогічні відносини Г. Я. Буш розглядає як основу життєтворчості кожного індивіда, а ділові діалогічні відносини – як базу для творчості у галузі матеріального і духовного виробництва зовнішніх предметів культури. Але для цих форм, на думку вченого, характерні спільні аспекти – сприйняття, комунікація, інтеракція.

На основі досліджень М. С. Дороніної, Ф. О. Кузіна, М. І. Леонова встановлено, що особливості соціальної взаємодії в процесі ділової комунікації складають такі положення:

1) партнери один для одного є значущими особистостями;

2) спрямованість на справу зумовлює достатній рівень готовності до взаєморозуміння в усіх його питаннях;

3) його учасники прагнуть не тільки продуктивно співпрацювати, а насамперед – досягти індивідуальних результатів.

У соціальній комунікації особливого значення набуває стиль взаємодії. До критеріїв оцінювання ефективності взаємодії відносяться такі: характер активності (прагнення до кооперації або домінування: позиція «поряд с партнером» або «над партнером»); характер цілей (далекі цілі визначаються при продуктивному стилі взаємодії, близькі – при непродуктивному стилі), а також спосіб їх визначення (одноосібне висування цілей без урахування думок інших партнерів або їх колегіальне обговорення); характер відповідальності за діяльність (спільна або одноосібна); характер стосунків людей у колективі (доброзичливість і довіра або агресивність, образа, роздратованість); характер функціонування механізму «ідентифікація – відокремлювання» між партнерами ділового спілкування [9, с. 41].

Отже, аналіз теоретичних питань стосовно комунікації дозволив визначити її як особливий вид діяльності, в

процесі якої відбувається формування особистості (її когнітивної, емоційно-ціннісної і комунікативно-поведінкової сфери). З'ясовано, що комунікативна діяльність суттєво впливає на інші види людської діяльності (пізнавальну, перетворювальну, ціннісно-орієнтовану).

Сутність комунікації як конструктивної форми соціальної взаємодії людей складають суб'єкт-суб'єктні відносини між ними. Структура будь-якого комунікативного акту відображає перцептивний, комунікативний та інтерактивний аспекти; на особистісному рівні здійснюється взаємний вплив людей в результаті обміну інформацією, культурними цінностями, емоціями, моделями комунікативної поведінки.

1.3. Сутність процесу міжкультурної комунікації

У сучасному глобалізованому світі міжкультурна комунікація (МКК) стала звичним явищем усіх сферах життя (політика, культура, наука, освіта спорт, трудова міграція, туризм тощо). Процес взаємодії культур відбувається як у площині взаємовпливів і трансформацій контактуючих систем світоглядних, етнічних, соціонормативних культурних цінностей, так і як безпосередній діалог представників різних культурних соціумів. Позитивним результатом такої взаємодії є виникнення «інтеркультури» – форми культури, яка зазнала трансформації, збагатившись елементами іншої культури.

У міжкультурному світі сучасний фахівець – це людина, яка може стати «своїм» в іншій культурі, вміє здійснювати комунікацію і проводити переговори на міжнародному рівні, працювати у міжкультурних «командах», засвоїла правила бізнес-етики, має сформовану мотивацію до міжкультурної взаємодії, розвинуті лідерські управлінські навички, несе соціальну відповідальність за свої рішення.

МКК є однією з найважливіших форм соціальної комунікації та взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою взаємного пізнання, спільної діяльності та співпраці. МКК у широкому розумінні слова розглядається як спілкування між представниками різних культур, що відбувається в особливому контексті, а саме: учасники комунікації, по-перше, усвідомлюють культурні відмінності одне одного; по-друге, спілкуються мовою, яка для одного з них є іноземною.

Для вивчення проблем МКК поняття «чужий», «ми – вони», «свої – чужі» набувають ключового значення. Під час безпосереднього спілкування з носіями іншої мови й культури більшість людей перебуває в особливому психологічному стані: вони відчують тривогу, невпевненість, а іноді навіть стрес, страх і „культурний шок”. Психологічні реакції у процесі МКК можуть бути різними: інтерес до незвичного, іноземного, екзотичного, дивного тощо; негативне ставлення до культурних відмінностей (ворожість, агресивність тощо); позитивне ставлення до іншої культури й інтеграція її елементів у власну.

Особливий психологічний стан у ситуаціях міжкультурного спілкування, в першу чергу, пов'язаний з тим, що люди або зовсім не розуміють „чужу” мову, жести, міміку, поведінку, або їм доводиться користуватися іноземною мовою, рівень володіння якою може обмежувати дієздатність і не дозволяти повною мірою висловлювати свої думки, наміри, почуття тощо, а також повністю розуміти партнера по спілкуванню. По-друге, в умовах МКК люди, зазвичай, не можуть дотримуватися звичної для своєї культури системи ціннісних орієнтирів та поведінки. Подібні почуття виникають також і при опосередкованому ознайомленні з чужою культурою (читанні книг, перегляді фільмів, творів мистецтва тощо). тож учасникам МКК необхідно набути риси «інтеркультуральної» особистості, що виявляється в усвідомленні зв'язку між «своїм» і «чужим».

Складність МКК, у першу чергу, виявляється в тому, що адресат кодує своє повідомлення в притаманних його культурі значеннях і формах, а адресант змушений декодувати це повідомлення у власному культурному коді. Культурно-мовний код, пов'язаний з менталітетом та національним характером його носія, суттєво впливає на відбір і спосіб подання інформації. Необхідність зміни кодів, що відбувається в процесі МКК, спричиняє виникнення різних комунікативних «збоїв» і непорозумінь.

Національний характер віддзеркалює психічні особливості, які є типовими для більшості представників певного народу, особливий склад розуму, сукупність цінностей, настанов, переконань, ідеалів, характерних для образу його життя, комунікативної поведінки в різних ситуаціях. За своїм змістом стереотипи визначаються як характеристики (негативні або позитивні), що приписуються тій чи іншій етнічній групі; при цьому спрощені, емоційно забарвлені образи легко переносяться на всіх представників даних груп. Найпоширенішими стереотипами є такі: «німецька акуратність», «французька галантність», «китайські церемонії», «африканський темперамент», «російське навмання» тощо. Стереотипними уявленнями є думки про холодність англійців, запальність італійців, гостинність грузин, неорганізованість, широту душі росіян тощо. Існують узагальнені характеристики менталітету американців, німців, росіян, японців, українців тощо; найпоширеніший такий образ американця: оптимістичний, підприємливий, галасливий та ін.

Основними факторами, що впливають на позитивне або негативне оцінювання представників іншої культури, є, в першу чергу, знання про культуру даного народу і досвід міжкультурного спілкування. Загальний рівень освіти, виховання, життєвий досвід, особистісні якості також відіграють значну роль у МКК. Знання культурних відмінностей і вміння адекватно реагувати в умовах МКК є запору-

кою правильною атрибуції, що виключить непорозуміння та помилки в міжкультурному спілкуванні.

Негативне уявлення про людей інших культур, навіть якщо є незаперечні факти того, що це уявлення є помилковим і несправедливим, перетворюється на упередження. Кожен вид упереджень, як зазначає В. М. Куніцина, посилюючись на результати досліджень зарубіжних учених, є відхиленням від трьох конкретних норм, а саме: раціональності, справедливості й людяності [8, с. 332]. Звільнити людей від упереджень може тільки освіта, розвиток самосвідомості, виховання гуманного ставлення до представників іншої культури, емпатії та сенситивності.

Досягнення взаєморозуміння в процесі МКК можливо на основі міжкультурного діалогу, сутність якого становлять суб'єкт-суб'єктні відносини між представниками різних культур і міжкультурна толерантність, що ґрунтується на визнанні рівноправності культур і характеризується відкритістю до сприйняття «Іншого», повагою до цінностей іншої культури, доброзичливим і тактовним ставленням до її носіїв, готовністю до взаєморозуміння та взаємодії, а також комунікативною активністю, спрямованою на реалізацію цих намірів. Тож для успішного формування досвіду МКК студентам необхідно засвоїти систему знань стосовно іншої культури та ціннісні орієнтації її представників, комунікативно-поведінкові норми соціальних відносин з ними, сформувати відповідні особистісні якості.

Основною формою засвоєння іншої культури є інкультурація, що означає опанування людиною, що виросла в одній національній культурі, суттєвих фактів, норм і цінностей іншої національної культури. У процесі інкультурації відбувається взаємовплив культур, результатом якого можуть бути запозичення однією культурою елементів іншої та виникнення нових культурних явищ, а також трансформація свідомості людей, зміни в їхньому ставленні до своєї й іншомовної культур.

Хоча культура завжди виявляється у конкретних етнічних формах, але культурні універсалії є тією інтегративною основою, що об'єднує всі культури світу. Універсалії (лат. *universalis* – загальний) трактуються як «загальнолюдські репрезентації культурного досвіду і діяльності [7, с. 280]». Вони виявляються в особливостях способів спілкування і діяльності людей, у шкалі цінностей, що прийнята у даній культурі, у способах зберігання і передачі соціального досвіду. Саме ці смисли характеризують національні й етнічні особливості кожної культури у притаманному їй сприйнятті простору і часу, розумінні добра і зла, життя і смерті, ставленні до природи, праці, іншої особистості тощо.

Культура окремої етнічної спільноти завдяки користуванню спільною мовою зумовлює формування в людей подібних значень і смислів при інтепретації навколишнього середовища та визначає норми комунікативної поведінки. Мова є не тільки засобом комунікації, а й відображенням й акумулятором культурного багатства кожного народу, інструментом пізнання людиною культурної різноманітності світу. Отже, вивчення іноземної мови відкриває для кожної людини унікальні можливості ознайомлення з іншою культурою. Але успішне опанування іноземної мови можливе лише при „зануренні” в іншу культуру, оскільки в ній формуються й закріплюються уявлення конкретного народу про навколишній світ. Тож вирішальним для успішності соціальної взаємодії в умовах МКК є рівень лінгвістичної підготовки, який дозволяє обирати адекватні мовленнєві засоби відповідно до ситуації МКК, здійснювати правильну референцію, співвідносити ментальні схеми з явищами реальної дійсності. Ученими доведено: здатність людини гнучко користуватися мовою (рідною й іноземною) як засобом комунікації означає, що вона усвідомлює особливості культури, які відтворюються в мові; засвоєння вербальних і невербальних засобів мови є необхідним для форму-

вання національної «картини світу» культури, що є підґрунтям для досягнення її смислів.

На перебіг і результати МКК значною мірою впливає зміст інформації, якою обмінюються комуніканти. Є «безпечні» теми (погода, діти, домашні тварини тощо), а також «небезпечні» (політичні погляди, релігійні вірування, етнічні й расові проблеми та інші), в обговоренні яких через світоглядні відмінності можуть виникнути дискусії, суперечки, навіть конфлікти. У таких випадках учасникам МКК потрібна комунікативна гнучкість, яка виявляється, зокрема, у вмінні «переключати» теми (наприклад, у разі неприємної ситуації під час МКК). Нейтральними темами, зазвичай, є предметно-професійні, наукові, побутові, деякі особисті теми.

На результат МКК можуть суттєво впливати використання невербальних засобів, які необхідні для регулювання процесу комунікації, створення психологічного контакту між партнерами, вираження емоцій і реакцій людей на ситуацію. Основними особливостями невербальної комунікації є її ситуативність і довільність, яка виражається у спонтанних реакціях, притаманних певній культурі. Це пов'язано з тим, що представники різних культур певним чином звикли реагувати на ситуації, висловлювати своє ставлення і емоції або намагатися приховати їх.

Слід зазначити, що невербальна комунікація у міжкультурному контексті спричиняє більше проблем, ніж вербальна. По-перше, люди часто не здогадуються, що існують суттєві розбіжності у значенні жестів, поз, поглядів, дій, рухів, дотиків, дистанції спілкування тощо. По-друге, люди, зазвичай, не можуть попросити пояснити або повторити певний рух або щось інше, як це прийнято під час вербального спілкування, якщо необхідно щось уточнити. Отже, для адекватної інтерпретації невербальних знаків необхідно знати не тільки їх значення в іншій культурі, а й соціальні ситуації їх застосування.

З точки зору представників педагогічної психології (П. Я. Гальперін, О. О. Леонт'єв, І. О. Зимня та ін.), процес засвоєння іноземної мови як невід'ємної частини іншої культури має здійснюватися на основі діяльності, завдяки чому студент стає суб'єктом навчальної діяльності й спрямовує свою активність на пізнання та перетворення певного об'єкта навколишнього світу, результатом чого є задоволення його потреб і набуття індивідуального досвіду. У колективній монографії щодо національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки О. О. Леонт'єв, зокрема, так описує цей процес: «Чужа культура засвоюється тільки в процесі будь-якої діяльності: навчальної, практичної або будь-якої іншої. Здійсненню власне самої діяльності передує етап орієнтування в умовах діяльності: на цьому етапі відбувається усвідомлення засвоєваних фрагментів чужої культури, «перетформування» чужої культури у термінах власного лінгвокультурного досвіду. Таким же чином пізнається не тільки чужа культура, але й раніше невідомі фрагменти своєї культури: відбувається перенесення розумових дій, відпрацьованих в одній сфері діяльності, в іншу сферу, коли якийсь завдання не може бути вирішеним старими способами [13, с. 17]».

Тож у формуванні досвіду МКК особливу роль відіграє рідна мова й культура, а також розвиненість комунікативних навичок у межах рідної культури. Постійний контрастивний аналіз мовного матеріалу й порівняння культурних реалій сприяють, у свою чергу, глибшому пізнанню рідної мови й культури, усвідомленню своєї культурної ідентичності.

Таким чином, для досягнення взаєморозуміння в процесі МКК студентам необхідно засвоїти знання щодо іншої культури й набути досвіду її сприйняття, аналізу, порівняння, оцінювання; бути психологічно готовими до особливостей МКК, набути досвіду емоційного ставлення до різноманітних фактів іншої культури, навчитися керувати своїми почуттями та психологічними реакціями; навчити-

ся інтерпретувати прояви культурних розбіжностей, емпатійно ставитися до них, створювати в процесі МКК спільне значення, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях; практикувати відкритість до сприйняття «інакшості», відмовлятися від стереотипів, виховувати готовність змінювати свої погляди на іншу культуру, свої особистісні якості; прагнути глибше вивчати мову іншого народу, яка допомагає осягати сутність іншої культури, її цінності, комунікативну поведінку її носіїв тощо.

1.4. Теоретико-методологічні засади формування досвіду міжкультурної комунікації студентів ВНЗ

Згідно з теоретичними наробками науковців (Н. Бордовська, Т. Кун, А. Реан та інші), виконання наукового дослідження з формування МКК має забезпечуватися через систему концептуальних, методологічних та інструментальних правил, що передбачають оперування загальноприйнятими, визначеними і перевіреними ключовими педагогічними поняттями, категоріями, термінами, концепціями, теоріями, моделями; розробку моделей педагогічних об'єктів (педагогічної системи, педагогічного процесу, моделі особистості фахівця, моделі змісту тощо); застосування теорій, результати яких можна перевірити на практиці (зокрема, теорії поетапного формування розумових дій і понять П. Гальперіна, яка дозволяє значно підвищити можливості управління процесом навчання); використання вироблених науковим співтовариством теорій і зразків, які створюють основу для вирішення конкретної наукової проблеми (наприклад, впровадження в педагогічний процес концепції особистісно орієнтованого навчання, рекомендованої нормативними державними документами).

Процеси демократизації в Україні, що відбуваються також і в системі вищої освіти, зумовлюють необхідність формування у студентів досвіду МКК на засадах гуманіс-

тичної парадигми, в якій головною цінністю визнається людина з її інтересами, здібностями й індивідуально-особистісними характеристиками, реалізуються діалогічні (суб'єкт-суб'єктні) стосунки між учасниками педагогічного процесу. Згідно з нею, метою формування досвіду МКК у ВНЗ є всебічний розвиток особистості майбутнього фахівця (єдність інтелектуального, загальнокультурного, соціально-морального і професійного аспектів).

У гуманістичній парадигмі людина розглядається як неповторна унікальна цілісність, якій притаманний певний ступінь свободи від зовнішньої детермінації. Відповідно до гуманістичної парадигми, теоретичною основою формування досвіду МКК має бути концепція особистісно орієнтованого навчання. Аналіз сутності поняття «особистість» і моделей особистості, створених ученими різних наукових напрямів (О. Г. Асмолов, І. Д. Бех, Л. І. Божович, К. Роджерс, В. О. Татенко, І. С. Якиманська та інші), дозволили визначити: унікальність і неповторність кожної людини полягає в тому, що вона може обирати пріоритети у своєму житті. Такий шлях формування особистості передбачає поступове звільнення її від безпосереднього впливу навколишнього середовища, перетворення на активного діяча, здатного до самопізнання і саморозвитку. Особистісно орієнтоване навчання передбачає допомогу студенту в усвідомленні себе особистістю, виявленні і розкритті своїх можливостей, становленні самосвідомості, здійсненні особистісно значущих і суспільно важливих цілей, спрямованих на його самовизначення, самореалізацію та самоутвердження.

Порівняння закономірностей особистісно орієнтованого навчання з традиційним дозволило виявити його сутнісні переваги. Вони полягають у можливості учасників педагогічного процесу спільно планувати і здійснювати навчальну діяльність, прогнозувати й оцінювати її результати (діалог є основною формою спілкування); самостійно здобувати і творчо використовувати отримані знання в си-

туаціях повсякденної і професійної діяльності і на цій основі формувати досвід пізнавальної і практичної діяльності; будувати з іншими людьми суб'єкт-суб'єктні стосунки співробітництва і взаємної підтримки.

Розгляд понять «діяльність», «навчальна діяльність» дозволив теоретично обґрунтувати сутність педагогічного процесу формування досвіду МКК і довести необхідність застосування комунікативно-діяльнісного підходу до організації навчальної діяльності студентів у ВНЗ.

На основі аналізу наукової літератури (Г. Батищев, О. Брушлинський, Л. Виготський, Е. Ільєнков, М. Каган, В. Лекторський, Б. Ломов, Е. Маркарян, В. Розін, С. Рубінштейн, В. Сагатовський, В. Швирьов, Г. Щедровицький, Е. Юдін та інші) з'ясовано: 1) діяльність є засобом пізнання і перетворення природи, суспільства, культури і самої людини; 2) специфіка людської діяльності полягає в тому, що вона носить свідомий характер, породжується потребами і визначається цілепокладанням; 3) постановка конкретної мети передбачає вироблення людиною «програми» дій і вибір відповідних засобів досягнення бажаного результату; 4) під час здійснення будь-якого виду матеріальної і духовної діяльності людина формується як суб'єкт свого розвитку; 5) всі види діяльності людей (пізнавальна, перетворювальна та ціннісно-орієнтувальна) опосередковуються комунікацією, ефективність якої залежить від характеру соціальних стосунків між ними.

Вивчення напрацювань Г. Атанова, П. Гальперіна, В. Давидова, Д. Ельконіна, П. Каптерева, О. Леонтєва та інших учених щодо поняття «навчальна діяльність» дало змогу визначити сутність формування досвіду МКК як цілісного педагогічного процесу, під час якого відбувається навчання, виховання, розвиток і соціалізація студента. Формування досвіду МКК – це спеціально організована діяльність студентів, що спрямована на засвоєння соціально-культурного досвіду діяльності в певній сфері; метою і результатом формування досвіду МКК є позитивні зміни в

студентах (приріст знань, набуття вмінь МКК, здатності здійснювати творчу діяльність, виховання особистісних якостей). Під час проектування педагогічного процесу формування досвіду МКК студент є об'єктом впливу педагога, але у процесі його реалізації він має перетворитися на її суб'єкта.

Навчальна діяльність з формування досвіду МКК є важливим джерелом збагачення студентів досвідом соціальних стосунків і соціальної поведінки, тому для його набуття доцільно використовувати метод моделювання ситуацій спільної продуктивної діяльності, побудованих на діалогічних стосунках між ними. Ефективність навчальної діяльності студентів визначається рівнем сформованості у них досвіду навчально-пізнавальної орієнтації, що виявляється в їхній обізнаності щодо етапів навчальної діяльності, поінформованості стосовно передумов і результатів кожного з її етапів (пізнання, перетворення, оцінювання). Діяльнісний підхід до організації і реалізації педагогічного процесу формування досвіду МКК сприяє засвоєнню студентами способів навчально-пізнавальної, практично-перетворювальної, ціннісно-орієнтувальної і комунікативної діяльності, розвитку їхніх пізнавальних здібностей і творчого потенціалу.

Ґрунтуючись на дослідженнях науковців (Т. Дмитренко, М. Каган та інші) стосовно навчальної діяльності, з'ясовано, що педагогічний процес формування досвіду МКК є багатовимірним, потребує організації, управління і спілкування між його суб'єктами. Організація цілісного педагогічного процесу формування досвіду МКК необхідна для здійснення запланованого впливу на особистість, управління – на її навчальну діяльність, спілкування на діалогічних засадах – для передачі інформації у прямому та зворотному напрямках, досягнення взаєморозуміння, здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

На основі аналізу освітньо-кваліфікаційних характеристик слід визначити специфіку формування досвіду

МКК фахівців у певній сфері професійної діяльності. Метою професійної підготовки у міжкультурному контексті є формування необхідних для суспільства професійно-особистісних якостей (соціальна відповідальність, комунікативна гнучкість, міжкультурна толерантність, готовність постійно вчитися новому та «іншому», здатність реагувати на зміни в соціальній і професійній сферах) і формування професійної досвіду діяльності в умовах МКК (здатність виконувати виробничі функції та типові завдання професійної діяльності). Досягнення наведених вище цілей під час формування МКК потребує створення педагогічної системи, компоненти (педагогічні цілі, принципи, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання) якої мають ураховувати специфіку професійної освіти фахівців. Для набуття студентами здатності виконувати функції та типові завдання професійної діяльності необхідно спроектувати навчальні ситуації, які відтворюють певний фрагмент соціально-економічної дійсності і моделюють бажаний тип професійної діяльності та систему соціальних стосунків під час її здійснення.

Метою і результатом педагогічного процесу формування МКК має стати формування суб'єктності майбутнього фахівця, яка є основою для його подальшого саморозвитку. Проявами суб'єктності студента є певний рівень мотивації до формування МКК, цілеспрямованість у досягненні результатів, інтелектуальна (пізнавальна) активність, креативність і здатність до рефлексії. Особистісно орієнтоване навчання забезпечує умови для виявлення і розвитку суб'єктних якостей студентів, за яких кожен з них перетворюється на активного суб'єкта своєї навчальної діяльності. Педагог як суб'єкт педагогічного процесу формування МКК має характеризуватися високим рівнем методологічної культури, що дозволить йому здійснити організацію навчальної діяльності на наукових засадах, гнучко управляти нею, реалізувати спілкування на діалогічних засадах.

Для успішної професійної діяльності майбутньому фахівцю необхідні суб'єктні, професійні, комунікативні і моральні якості, які характеризують діяльність людини у предметній, комунікативній і емоційно-ціннісній сферах. Рівень сформованості досвіду МКК у професійній діяльності залежить від суб'єктних властивостей фахівця (мотивація, здатність до рефлексії); якість знань (повнота, гнучкість) визначає професійну майстерність і виявляється на основі комунікативної активності в умінні приймати обґрунтовані рішення, здатності працювати в міжкультурній «команді»; основною особистісно-професійною якістю майбутнього фахівця в міжнародному співробітництві є міжкультурна толерантність.

Систему педагогічних принципів і умови їх використання доцільно визначити на основі аналізу факторів (об'єктивного, суб'єктивного, особистісного, людського), що впливають на навчальну діяльність. Педагогічні принципи професійної спрямованості, гуманітаризації та гуманізації спрямовані на зменшення суперечностей, що виникають під впливом об'єктивного фактора. Застосування принципів системності і науковості до організації педагогічного процесу формування МКК у ВНЗ, а також принципів цілісності, технологічності, управління, оптимізації – до його реалізації – послаблюють дію протиріч суб'єктивного фактора. Педагогічними принципами, які сприяють зменшенню дії протиріч особистісного фактора, є принципи особистісно орієнтованого навчання: природовідповідність, культуровідповідність, індивідуалізація, а також принципи свідомості, суб'єктності, науковості, наочності та інші. Послабленню дії людського фактора сприяє принцип демократизації, який підтримується принципами діалогічності і міжкультурної толерантності. Результатом упродовження цих принципів у педагогічну практику є становлення творчих суб'єкт-суб'єктних стосунків між учасниками педагогічного процесу.

Аналіз теорій щодо концепції змісту освіти (Б. Гершунський, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Ледньов, І. Лернер та інші) дозволив дійти висновку, що аналогом змісту педагогічного процесу формування МКК має бути соціальний досвід у цій сфері діяльності людини. На підґрунті філософської категорії «досвід» виокремлено такі інваріантні компоненти змісту МКК: когнітивний (знання стосовно об'єкта вивчення – процесу МКК), емоційно-ціннісний (ставлення до МКК, особистісні якості, що сприяють досягненню цілей МКК), комунікативно-діяльнісний (уміння та навички здійснення цього виду діяльності).

Оскільки зміст МКК відтворює єдність дисциплін гуманітарного (філософія, культурологія, психологія, лінгвістика) й фахових циклів, це дає підстави стверджувати, що його засвоєння відбувається на міжпредметному рівні засобами всіх предметів, які студенти вивчають у ВНЗ. Викладачі мають відбирати навчальні матеріали, що апелюють до досвіду студентів і сприяють його розширенню; спонукати їх до висловлювання власної позиції, формування ціннісних орієнтацій стосовно іншої культури, пошуку творчих підходів до вирішення проблем у сфері МКК.

Реалії мультикультурного світу зумовлюють необхідність формування у студентів ціннісних орієнтацій щодо навколишнього світу, своєї професійної діяльності, іншої людини (незалежно від національної і соціальної приналежності), свого «Я». Тож оновлення змісту професійної освіти можливе за умови посилення емоційно-ціннісного компонента у змісті МКК, який сприяє духовному розвитку студентів. У процесі навчання у ВНЗ студенти мають усвідомити існування культурно зумовлених відмінностей, які виявляються в побуті, традиціях, системі соціальних, естетичних і культурних норм, особливостях поведінки її носіїв, а також у здійсненні професійної діяльності.

Підготовка компетентного спеціаліста, який відповідав би потребам сучасного ринку праці, має бути спрямована також на формування професійно-особистісних якос-

тей. Підсилення комунікативно-діяльнісного складнику у змісті МКК дає змогу студентам набути вміння приймати доцільні рішення в проблемних ситуаціях МКК, розвивати здатність до співпраці у складі «міжкультурних команд».

За допомогою системи методів формування МКК відповідно до цілей і змісту освіти майбутніх фахівців викладач організує орієнтувальну, пізнавальну і практично-перетворювальну діяльність студентів, спрямовану на засвоєння соціального досвіду здійснення МКК у типових ситуаціях професійної діяльності. Найпродуктивнішими методами формування досвіду МКК зарекомендували себе інтерактивні методи (ділові ігри, презентації, дискусії, диспути, аналіз критичних ситуацій) і методи дослідницької діяльності. Застосування системи методів забезпечує не тільки засвоєння навчальної інформації, набуття досвіду здійснення творчої діяльності, а, насамперед, формування особистості фахівця, його соціально і професійно важливих якостей.

Професійна спрямованість має втілюватися у відповідних організаційних формах навчального процесу, що моделюють види й способи діяльності, типові для даної професії. У ситуаціях спільної продуктивної діяльності студенти набувають необхідного для подальшої роботи досвіду МКК, засвоюють форми спілкування, поведінки і соціальної взаємодії, комунікативні норми стосунків між людьми. Це сприяє розвитку особистості студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, його мотиваційної сфери, становленню національної та індивідуальної «картини світу», вихованню на основі загальнолюдських цінностей.

Взаємодія суб'єктів формування МКК спрямована на досягнення спільного результату, що диктує необхідність об'єднання зусиль у визначенні цілей, змісту, методів і форм навчання. Узгодження компонентів педагогічної системи формування МКК є запорукою співпраці учасників педагогічного процесу, важливою передумовою їхнього розвитку.

Розвиток суб'єктного потенціалу студентів, становлення мотивації, пізнавальної активності, цілеспрямованості,

креативності і здатності до рефлексії відбувається у педагогічному процесі, для реалізації якого необхідно спроектувати відповідну педагогічну технологію.

Ґрунтуючись на дослідженнях учених (Г. Атанов, Ю. Бабанський, В. Беспалько, Т. Дмитренко, В. Євдокимов, М. Кларін, О. Пехота, Г. Селевко, Н. Тализіна, Т. Шамова, Н. Щуркова та інші) щодо сутності і функцій педагогічних технологій, виокремлено основні теоретичні положення, важливі для проектування технології формування МКК: мета реалізації інноваційного педагогічного процесу полягає в оптимальному управлінні навчальною діяльністю студентів, що забезпечує їхній безперервний особистісний розвиток; результатом реалізації педагогічної технології є засвоєння студентами змісту освіти, а значить – соціокультурного досвіду людства в сфері професійної діяльності; впровадження педагогічних технологій здійснюється завдяки застосуванню дидактичних засобів, які уможливають управління навчальною діяльністю студентів з боку педагога на різних рівнях (пряме управління, співуправління, самоуправління).

На основі досліджень науковців доведено, що педагогічні технології мають ґрунтуватися на об'єктивних психологічних закономірностях засвоєння людиною знань і формування вмінь; вибір змісту, засобів, методів і організаційних форм навчальної діяльності має сприяти суб'єктному розвитку її учасників; методологічну основу технології складають гуманістичні принципи, що виявляються в гуманному характері управлінського впливу педагога під час навчання, урахуванні індивідуальних особливостей студентів.

Вивчення напрацювань науковців (І. Бех, В. Серіков, Т. Сущенко, Н. Щуркова, І. Якиманська та інші) дозволило визначити, що впровадження педагогічної технології, побудованої на принципах особистісно орієнтованого навчання, забезпечує умови для прояву індивідуальності кожного студента і задоволення його потреб. Ураховуючи

вимоги суспільства щодо формування у студентів ідеалів гуманістичної культури, обґрунтовано необхідність упровадження особистісно орієнтованої технології формування МКК, для якої характерні суб'єкт-суб'єктні стосунки між учасниками педагогічного процесу. Доцільність її розробки зумовлена спрямованістю на розвиток пізнавальної і комунікативної активності студента, саморозвиток його сутнісних сил, становлення суб'єктності.

Вивчення робіт зазначених науковців щодо особистісно орієнтованих технологій дозволило визначити ознаки, яким має відповідати технологія формування МКК: контекстуальність особистісно розвивальних ситуацій спільної продуктивної діяльності; діалогічність; атмосфера відкритості, вільного обміну думками, смислами, цінностями, емоціями; застосування інтерактивних методів засвоєння змісту. Для реалізації технології передбачено проектування повсякденних і професійних ситуацій, в яких відбувається формування досвіду МКК і культури соціальних відносин. Створені ситуації спільної продуктивної діяльності дозволяють поставити студента в нові умови, що потребують від нього рефлексії, аналізу, осмислення і переосмислення обставин, вироблення адекватних форм соціальної поведінки.

Педагогічну технологію формування МКК студентів ВНЗ доцільно проектувати на основі інваріантної технології здійснення людської діяльності, яка поділяється на такі етапи: орієнтувальний, пізнавальний, перетворювальний і рефлексивно-коригувальний. Комунікативна спрямованість навчальної діяльності з формування МКК, а також засоби її здійснення зумовили виокремлення мотиваційно-цільового, комунікативно-пізнавального, комунікативно-діяльнісного і ціннісно-рефлексивного етапів технології формування МКК.

На мотиваційно-цільовому етапі здійснюється орієнтування учасників педагогічного процесу в навчальній діяльності. На ньому відбувається активізація наявних

знань і досвіду студентів та формування позитивної пізнавальної мотивації, завдяки чому навчальна діяльність набуває для індивіда певного особистісного смислу, забезпечує його інтерес до неї і перетворює зовнішньо визначені цілі діяльності у внутрішні особистісні потреби. Студенти мають усвідомити важливість засвоєння знань для майбутньої професійної діяльності, зрозуміти необхідність набуття вмінь виконання роботи на високому рівні. На мотиваційно-цільовому етапі педагогічного процесу формування МКК переважає пряме управління навчальною діяльністю студентів з боку викладача, який орієнтує їх у новому навчальному матеріалі.

На комунікативно-пізнавальному етапі студентам необхідно засвоїти нову інформацію стосовно об'єкта вивчення, створити його модель, засвоїти засоби МКК для подальшого їх використання в процесі вирішення практичних завдань професійного характеру. Результатом цього етапу є розвиток когнітивної сфери студентів за рахунок уведення нової навчальної інформації, вдосконалення комунікативних умінь стосовно нової тематики, формування суб'єктних якостей особистості, вироблення стратегії творчого застосування здобутих знань у нових умовах МКК. Під час здійснення спільної діяльності у студентів зростає ініціатива та самостійність, відбувається перехід від позиції об'єкта управління з боку викладача до участі в управлінні процесом навчання.

На комунікативно-діяльнісному етапі студенти виконують з розробленою моделлю різноманітні завдання з метою всебічного вивчення об'єкта і засвоєння способів діяльності з ним. Для цього етапу характерним є самоуправління студентів, які здатні самостійно і творчо вирішувати завдання у складних і змінених умовах МКК. На ціннісно-рефлексивному етапі відбувається співставлення отриманих результатів з цілями, сформульованими на початку навчальної діяльності. У процесі засвоєння навчальної інформації і набуття досвіду здійснення МКК у студентів

формується емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу, своєї професії, інших людей і самого себе.

З метою реалізації педагогічного процесу формування МКК необхідно розробити систему дидактичних засобів управління навчальною діяльністю студентів на кожному з етапів технології. Завдяки її застосуванню досягається керованість педагогічним процесом.

1.5. Формування орієнтувального механізму в умовах міжкультурної комунікації

Надзвичайно важливе значення у здійсненні МКК має формування орієнтувального механізму, оскільки комунікативно-мовленнева діяльність передбачає здатність людини миттєво орієнтуватися в постійно мінливих обставинах комунікативної ситуації, відшукувати потрібні слова, образи, способи комунікативної діяльності.

Ученими-психологами доведено, що виконання будь-якої практичної діяльності, зокрема і мовленневої, залежить від функціонування орієнтувального «механізму», який спрямовує і регулює її виконання (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Г. В. Єйгер, О. І. Волкова, О. Я. Кабанова та ін.). Хоча існування орієнтувального «механізму», як правило, не усвідомлюється людиною під час здійснення діяльності, але від рівня його сформованості залежить успішність виконання роботи. Орієнтувальний «механізм» розглядається науковцями як своєрідний «внутрішній функціональний апарат», завдяки якому людина здійснює певний набір операцій ще до реалізації наміру діяльності. Такі операції розумової діяльності спрямовані на дослідження проблемної ситуації, яка викликає у людини потребу розібратися в обставинах комунікативної ситуації, що склалися, і знайти шляхи її вирішення. Вони пов'язані з необхідністю виокремлення об'єкта актуальної потреби, оцінювання людиною інших об'єктів у полі діяльності, визначення їх значущості для неї, вибору шляхів і способу дій для досягнення мети, регуляції діяльності під час її виконання.

З цією метою для студентів доцільно впровадити спецкурс «Основи міжкультурної комунікації», призначення якого полягає в повідомленні їм системи орієнтирів щодо процесу МКК через ознайомлення з різними його аспектами (філософським, культурологічним, психологічним, лінгвістичним, економічним). Зокрема, завданнями курсу є такі: формування системного уявлення про процес міжкультурної комунікації; ознайомлення з міжкультурними особливостями міжнародної співпраці і ведення міжнародного бізнесу; формування здатності до аналізу особливостей бізнес-культур світу і комунікативної поведінки ділових партнерів; формування досвіду міжкультурної професійної взаємодії.

Розгляд філософського аспекту МКК дозволяє описати принципи МКК, які забезпечують досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур. Це дозволить студентам зрозуміти, що міжкультурний діалог є принципом взаємодії людей, засобом досягнення взаєморозуміння між ними, а міжкультурна толерантність – основою ефективної МКК носіїв різних мов та культур. Така професійно значуща якість фахівця будь-якого профілює запорукою успішності співпраці ділових партнерів, вона сприяє досягненню взаємовигідних рішень, узгодженню комерційних інтересів, допомагає уникати міжкультурних конфліктів.

Аналіз культурологічного аспекту МКК дозволяє поінформувати їх щодо сутності поняття «культура», культурних універсалій і параметрів, за якими можна характеризувати будь-яку національну культуру. Вивчення матеріалу дає змогу допомогти студентам усвідомити, що людина є, насамперед, представником людства, поінформувати їх щодо сутності поняття «культура», культурних універсалій і параметрів, за якими можна характеризувати будь-яку національну культуру світу. Тож, незважаючи на розбіжності в ментальності, релігійних та політичних поглядах, відмінностей у зовнішності, стилі комунікації тощо, в процесі МКК слід орієнтуватися на загальнолюдські цінності.

Студентам необхідно показати, що культура завжди виявляється в конкретних етнічних формах (німецька, китайська, українська, російська, французька, англійська, грецька та інші); кожна національна культура охоплює властиві народу способи життя і діяльності, відносини між людьми, що втілюються в певні звичаї, традиції, ритуали, національну специфіку спілкування, а також особливості світобачення, пізнання і перетворення світу. Отже, для орієнтування студентів у сучасному мультикультурному світі їх слід ознайомити з системою категорій та індикаторів, які віддзеркалюють ставлення людини до навколишнього середовища; проявам часу (минуле, сьогодення, майбутнє, пунктуальність, одночасність, послідовність дій тощо); образу життя (активність або пасивність); простору (розподіл на приватну й офіційну сфери); конкуренції або кооперації як основних форм взаємовідносин між людьми.

Наприклад, ставлення до часу як до однієї з основних категорій буття в культурах світу є різною. В одних культурах час розглядається як обмежений ресурс (швидко плине, кінчається і є незворотним) і тому сприймається як надзвичайна цінність. Відповідно ціннісне ставлення людей до часу виявляється в пунктуальності, звичках планувати свою життєдіяльність, спрямованості на результат і ефективну роботу, а також у схильності вимагати того самого й від інших людей. В інших культурах час розглядається як невичерпний ресурс, яким людина може скористатися будь-коли. Таке ставлення зумовлює звички робити декілька справ одночасно, не завжди виконувати заплановане, змінювати напрям діяльності, робити все «по можливості», припускає запізнення, неквапливість, необов'язковість тощо. Отже, способи використання часу суттєво відрізняються у культурах світу.

У монохронних культурах (країни Північної Америки, Скандинавії, Німеччина, Швейцарія та інші) час є лінійною системою, що організує життєдіяльність суспільства та його членів і дозволяє підтримувати порядок у ньому.

Представник такої культури займається, зазвичай, лише одним видом діяльності або виконанням лише однієї справи, при цьому він немовби «замикається» у своєму власному світі, до якого не мають доступу інші люди. Тому в таких країнах є неприпустимим заважати людям виконувати свою роботу або переривати «лінію» їх діяльності. Для монохронних культур цінність часу є дуже високою, тому люди ретельно планують свою життєдіяльність. Для професійної діяльності характерні спрямованість на справу, дотримання встановлених строків і домовленостей, а також певна ізольованість людей у процесі її виконання.

У поліхронних культурах (країни Латинської Америки, Близького Сходу, більшість пострадянських республік та інші) звичним є стихійне використання часу: завдання виконуються у міру їх виникнення. Довгострокове планування часу часто буває неможливим через багато чинників (політична нестабільність, несприятливі соціально-економічні умови, дія національних традицій тощо). Виконання роботи, дотримання визначених строків або домовленостей має місце тоді, коли ззовні їм нічого не перешкоджає. Залежність від зовнішніх обставин зумовлює те, що люди в таких культурах вільно ставляться до пунктуальності й розпорядку дня, звичними є запізнення, перенесення запланованих зустрічей, невиконання визначених строків. У таких країнах більше значення мають міжособистісні стосунки, ніж встановлений план діяльності.

Отже, час і часовий ритм визначає і регулює хід і характер усіх культурних процесів. Знання особливостей сприйняття часу представниками іншої культури, їх урахування в МКК, а також здатність людини змінювати власний часовий ритм, узгоджуючи його з ритмом ділового партнера, є найважливішою передумовою успішної взаємодії у процесі міжкультурної професійної взаємодії.

Розгляд психологічного аспекту міжкультурної комунікації передбачає розкриття механізмів ефективної комунікації та особливості її здійснення в міжкультурному кон-

тексті, що є необхідним для усвідомлення студентами сутності понять «національні стереотипи» та їх основні функції, «упередження» та причини їх виникнення. Студенти мають зрозуміти, що стереотип за своєю сутністю є соціальним феноменом, оскільки він формується в процесі соціалізації особистості під впливом соціальних умов і на основі соціального досвіду певного народу. Для них важливо усвідомити необхідність позбавитися від упереджень стосовно представників інших культур. Аналіз психологічних проблем людей під час міжкультурної комунікації дає змогу з'ясувати можливі психологічні реакції людей, а також визначити поняття «культурний шок» і дослідити характерні ознаки його прояву.

У рамках психологічного аспекту міжкультурної комунікації розглядаються сутність поняття «комунікація», соціальні форми і ситуації МКК, форми передачі інформації в процесі МКК. Студентам необхідно зрозуміти особливості процесу МКК, усвідомити умови його успішності, а також причини непорозумінь, навчитися їх запобігати, управляти міжкультурними конфліктами у разі їх виникнення.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації дозволяє з'ясувати зв'язок мови, культури і комунікації, визначити поняття «національна «картина світу». Студенти мають усвідомити, що мова нерозривно пов'язана з культурою народу; її успішне опанування можливе тільки за умови глибокого розуміння особливостей відповідної культури. Формування орієнтувального механізму дозволяє глибше осягати особливості свої та іншої культур і на цій основі виробляти здатність оперативно та гнучко орієнтуватися в системі її функціональних засобів.

Для успішної професійної діяльності в міжнародному бізнесі майбутнім фахівцям важливо набути здатності до аналізу особливостей культури ділових партнерів інших країн. Студентам потрібно знати, що професійна комунікація реалізується в стандартних соціальних ситуаціях,

але їх норми і параметри кожне суспільство визначає згідно з національними традиціями.

У рамках вивчення навчальної дисципліни «Основи міжкультурної комунікації» студентам мають ознайомитися з параметрами аналізу ділових культур Г. Хофстеде [18]. Проведене науковцем опитування щодо ціннісних настанов працівників транснаціональної компанії ІВМ у 40 країнах світу дозволило проаналізувати взаємозв'язок між організацією підприємства і культурними цінностями його співробітників. На основі отриманих результатів виокремлено чотири параметри, за якими можна охарактеризувати національні особливості діяльності будь-якої організації (підприємства, компанії, фірми тощо): дистанція влади; колективізм – індивідуалізм; маскуліність – фемініність; ставлення до невизначеності ситуації спілкування.

Наприклад, параметр культури «маскуліність / фемініність» характеризує ставлення до конкуренції в професійній сфері, а також те, як у суспільстві ставляться до традиційних чоловічих і жіночих цінностей. Чоловічі цінності пов'язуються із суперництвом, досягненням матеріального достатку для своєї сім'ї й набуттям певного соціального статусу в суспільстві. Лагідний характер, інтерес до оточуючого середовища, турбота про людей, допомога менш успішним і слабкішим традиційно вважаються жіночими цінностями. У високозмагальних культурах вважається, що конкуренція приводить до підвищення результативності діяльності, природним є розподіл людей на переможців і переможених. Звідси наполегливість і агресивність визнаються найціннішими чоловічими чеснотами. Маскуліність виявляється у прагненні до результату, цілеспрямованості на результат, здатності реалізувати поставлені цілі, що означає визнання пріоритету сили, успіху в кар'єрі тощо. Низькоконкурентні культури, навпаки, більшу цінність надають співпраці, компромісам, гармонії, збереженню і розвитку позитивних соціальних відносин, найкращих людських якостей.

Залежно від цих цінностей організується робота підприємств, установ, інституцій тощо. Для моделей поведінки представників висококонкурентних культур характерним є те, що вони прагнуть відразу приступати до роботи, не намагаються встановлювати і підтримувати міжособистісні стосунки, можуть миритися з малоприємними особистісними якостями співробітників, якщо ті демонструють високі ділові здібності й сприяють досягненню бажаного результату. Представники низькоконкурентних культур добре працюють у «команді», можуть враховувати потреби інших людей, надають великого значення соціальним відносинам, цінують особистісні якості. Особливо явно це виявляється на ієрархічних стосунках у колективі: у культурі високозмагального типу для керівника важливими є спрямованість на результат і здатність його досягати, в низькозмагальній культурі – турбота і піклування про підлеглих, плекання і підтримка доброзичливої атмосфери в робочому колективі. За даними Г. Хофштеде, яскравим прикладом висококонкурентних культур, де домінує прагнення до змагання за успіх, є США, до низькозмагальних належать скандинавські країни.

Таким чином, ознайомлення студентів з теоретичними аспектами щодо процесу міжкультурної комунікації і набуття здатності аналізу особливостей інших культур на основі параметрів культури створює основу для орієнтування в умовах міжкультурної комунікації. Спецкурс «Основи міжкультурної комунікації» забезпечує повідомлення студентам узагальненої і повної системи орієнтирів у таких сферах, як «культура», «комунікація», «мова».

Висновки до розділу

1. Комунікативна культура є основою професіоналізму сучасного фахівця.

Формування комунікативної компетентності має стати одним з пріоритетів сучасної освіти, мета якої полягає в

підготовці студентів до життєвої самореалізації і успішної професійної діяльності.

2. Досліджено сутність комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії людей. Аналіз теоретичних питань стосовно поняття комунікації дозволив визначити її як особливий вид діяльності, в процесі якої відбувається формування особистості (її когнітивної, емоційно-ціннісної і комунікативно-поведінкової сфери). З'ясовано, що комунікативна діяльність суттєво впливає на інші види людської діяльності (пізнавальну, перетворювальну, ціннісно-орієнтовну). Сутність комунікації як конструктивної форми взаємодії людей складають суб'єкт-суб'єктні відносини між ними. Структура будь-якого комунікативного акту відображає перцептивний, комунікативний, інтерактивний аспекти; на особистісному рівні здійснюється взаємний вплив людей в результаті обміну інформацією, культурними цінностями, емоціями, моделями комунікативної поведінки.

3. Міжкультурна комунікація є однією з найважливіших форм соціальної комунікації та взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою взаємного пізнання, спільної діяльності та співпраці. Для міжкультурної комунікації фактор «інакшості» набуває особливого значення, оскільки відмінності виявляються у сферах матеріальної (побут, виробництво) і духовної культури (релігія, мораль, мистецтво, законодавство, звичаї, традиції тощо).

МКК – це цілеспрямований і мотивований процес, який стимулює комунікативну активність представників різних культур і забезпечує їхню взаємодію. Структура МКК являє єдність таких взаємопов'язаних аспектів: комунікативний (міжособистісний обмін інформацією вербальними, невербальними й екстралінгвістичними засобами); інтерактивний (реалізація соціальних відносин між комунікантами, виявлення їхніх індивідуальних особливостей); перцептивний (поперемінне кодування, декодування і сприйняття інформації, розуміння учасниками комунікації ситуації МКК, інтерпретація й оцінювання отриманих

повідомлень, комунікативної поведінки й особистісних якостей співрозмовників). Досягнення розуміння і результатів МКК можливе лише за умови взаємодії рівноправних партнерів на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, що означає визнання цінності іншої людини і передбачає активний зворотний зв'язок між ними.

4. Аналіз наукової літератури і всебічний розгляд процесу міжкультурної комунікації дозволив з'ясувати теоретико-методологічні основи (парадигми, підходи, теорії і концепції) формування відповідного досвіду студентів ВНЗ.

Педагогічний процес формування досвіду МКК є багатовимірним процесом, що потребує організації, управління і спілкування його суб'єктів. Організація цілісного педагогічного процесу формування МКК необхідна для здійснення запланованого впливу на особистість, управління – на її навчальну діяльність, спілкування на діалогічних засадах – для передачі інформації у прямому та зворотному напрямках, досягнення взаєморозуміння, здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Формування досвіду міжкультурної комунікації визначено як цілісний педагогічний процес, спрямований на розвиток суб'єктних, професійних, комунікативних і моральних якостей майбутнього фахівця; його організація і реалізація здійснюється на принципах особистісно орієнтованого навчання з метою засвоєння змісту, методів і форм професійної діяльності в умовах міжкультурної комунікації, а також формування культури соціальних стосунків її учасників.

Основними дидактичними засобами навчання в концепції формування досвіду МКК є навчальні ситуації, які відтворюють певний фрагмент соціально-економічної дійсності і моделюють бажаний тип професійної діяльності та систему соціальних стосунків під час її здійснення.

Для ефективної професійної взаємодії засобами іноземної мови майбутнім фахівцям необхідно навчитися швидко орієнтуватися в ситуаціях міжкультурної комунікації. Упровадження спецкурсу «Основи міжкультурної комуні-

кації» забезпечує усвідомлення майбутніми фахівцями цілей і принципів МКК, особливостей інших культур; необхідності психологічної підготовки до сприйняття культурних відмінностей іншомовного комуніканта; важливості набуття іншомовної компетентності, виховання відповідних професійно значущих якостей.

Література до розділу

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 282 с.: ил. (Мастера психологии).
2. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Междунар. пед. акад., 1995. – 328 с.
3. Буш Г. Я. О диалогической теории творчества / Г. Я. Буш // Современные проблемы теории творчества : сб. науч. ст. / под ред. Г. Я. Буша. – М. : НПО «Поиск», 1992. – С. 12–27.
4. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 310 с.
5. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
6. Кармин А. Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С. 52–60.
7. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 2. – СПб. : Универ. кн., 1998. – 447 с.
8. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
9. Крысько В. Г. Социальная психология: Схемы и комментарии / В. Г. Крысько. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 208 с.
10. Леонтьев А. А. Психология общения : пособ. для доп. образования / А. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
11. Малахов В. Етика спілкування : навч. посіб. / В. Малахов – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
12. Матяш О., Гуцало Е. Комунікативна освіта у сучасному світі. Наукові записки / Ред. кол.: В.В. Радул, В.А. Кушнір та ін. – Випуск 134. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 166-169. – (Серія: Педагогічні науки).

13. Национально-культурная специфика речевого поведения: моногр. / ред. коллегия: А. А. Леонтьев, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1977. – 352 с.
14. Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интер-прессервис; Книжный дом, 2001. – 1280 с. (Мир энциклопедий).
15. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.
16. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1975. – 496 с.
17. Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
18. Hofstede G. Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management / G. Hofstede. – München: C. H. Beck, 1997. – 420 S.